

DE ZEEAREND IN NEDERLAND

IN 15 JAAR NAAR 15 PAAR

Martijn de Jonge

KNNV UITGEVERIJ

INHOUD

VOORWOORD VAN DE AUTEUR	8
1. INLEIDING	11
2. LEEFTIJD, VERENKLEED EN GEDRAG	17
3. LANDSCHAP, BOOMKEUZE, KUNSTNESTEN EN BESCHERMING	27
4. JACHT EN VOEDSEL	41
5. ONDERZOEK	53
6. DOODSOORZAKEN	65
7. DE ZEEAREND IN EUROPA	74
8. VIER GENERATIES ZEEARENDEN IN NEDERLAND	87
9. JAARROND ZEEARENDEN ZIEN	101
10. ZEEARENDEN MONDIAAL	127
11. ZEEARENDENTRIVIA	140
DANKWOORD	146
BIJLAGEN	
1. NUTTIGE SITES: ZEEARENDWERK GROEPEN, ROOFVOGELS EN WAARNEMINGEN	148
2. AFKORTINGEN, AANDUIDINGEN EN VEEL GEBRUIKTE TERMEN	151
3. CIJFERS	152
4. GERAADPLEEGDE LITERATUUR UIT BINNEN- EN BUITENLAND	154

Voorwoord van de auteur

De zeearend, in vijftien jaar naar vijftien paar!

Vijftientwintig jaar geleden moest je nog urenlang blauwbekken op een winderige dijk om in de verte een zeearend te zien. Een grauw stipje in het veld dat alleen met een sterke telescoop als zeearend te determineren was. Meestal een onvolwassen bruine vogel zonder de kenmerkende witte staart en gele snavel van een adult. Voor volwassen zeearenden moest je naar oostelijk Duitsland, Polen, Zweden of verder. Hoe anders is de situatie nu anno 2020! In rap tempo is het aantal in Nederland nestelende zeearenden opgelopen van één paar in 2006 tot vijftien paren in 2020. Aanvankelijk kende de zeearend in ons land een voorzichtige start maar vanaf 2016 zijn de remmen eraf. In 2017, 2018 en 2019 vlogen er respectievelijk dertien, veertien en veertien jonge zeearenden uit, meldt de Werkgroep Zeearend Nederland. Wie tegenwoordig een zeearend wil zien gaat in juli naar de Biesbosch of Oostvaardersplassen waar mooie kansen zijn om jagende volwassen zeearenden te zien of groepjes zeearendpubers die samenklitten om karpers te vangen. Gezien deze ontwikkelingen is 2020 een mooi jaar om terug te kijken hoe dit allemaal de afgelopen vijftien jaar verlopen is. Hoe Nederland sinds de eerste vestiging in 2005 nu vijftien paar zeearenden binnen de grenzen telt. Daarbij komt uiteraard veel informatie over buitenlandse zeearenden aan bod want net zoals bij ons koningshuis is er ook bij de Nederlandse zeearenden een sterke genetische inbreng uit Duitsland. Je kunt verschillend tegen de stand van de Nederlandse natuur aankijken. Eén ding is zeker: het is uniek dat wij in een van de kleinste en dichtstbevolkte landen de grootste roofvogel van Europa met vijftien paar huisvesten. Laten we daar heel voorzichtig mee omgaan!

Oostvaardersplassen, IJsseldelta en Ouderdelta

In dit boek ligt de focus binnen Nederland op de zeearenden van de Oostvaardersplassen en de IJsseldelta. De Oostvaardersplassen vormen het brongebied van de Nederlandse populatie terwijl de arenden uit de IJsseldelta het makkelijkst te volgen zijn. Ze leven aan open vaarwater waardoor je vanuit een boot met wat geduld een aardig inkijkje krijgt in hun dagelijkse doen en laten. Daarbij is het natuurlijk best praktisch dat wij sinds twee jaar aan de rand van het Ketelmeer wonen met uitzicht over het water en een boot voor de deur. De Ouderdelta is eveneens een bron van veel foto's van verschillende arenden van verschillende leeftijden. Dit is het gebied waar ik in 1992 tijdens een ringactie met Tadeusz Mizera de eerste zeearend in handen kreeg en vanaf 2002 honderden boottochten maakte met visser Janusz naar de arenden.

Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN)

Wie roofvogels in het algemeen en de zeearend in het bijzonder een warm hart toewent kan lid van de Werkgroep Roofvogels Nederland worden. Hierin zijn vele roofvogelonderzoekers en vrijwilligers verenigd die eens in het jaar in Meppel hun Landelijke Dag organiseren. Op deze dag worden de laatste onderzoeksresultaten gepresenteerd en is er ook plek om individueel enthousiasme voor roofvogels te delen. Het drie tot vier keer per jaar verschijnend clubblad *De Takkeling* is een pareltje van de Nederlandse roofvogelliteratuur, mede dankzij de grote inbreng van redacteur Rob Bijlsma. De WRN neemt door degelijke voorlichting stelling tegen roofvogelvervolging en roofvogelshows. www.werkgroeproofvogelsnederland.nl

Net uitgevlogen zeearend landt op dode boomtak in de IJsseldelta, 10 augustus 2019.

1

INLEIDING

beter één zeearend
in de hand dan tien
in de lucht!

Zeearend grijpt uitgeworpen vis in de Poolse Oderdelta bij Stepnica, 28 september 2019.

Zeearendfotografen in actie. Poolse Oderdelta bij Stepnica, 27 september 2016.

bekend, er wordt daar speciaal voor fotografen met vis uit bootjes naar de zeearenden gegooid. Voor zeearend en mens betekent dit een extra voedselbron en inkomen. Neveneffect is dat de lokale bevolking een positief beeld van de zeearend en zijn leefomgeving krijgt. Behalve in Polen zijn deze praktijken ook bekend van onder meer de Lofoten in Noord-Noorwegen, de meren van oostelijk Duitsland en de Schotse eilanden.

Zeearend als aaseter

In Nederland zien we praktisch alleen één à twee jaar oude zeearenden gebruikmaken van aas. Oudere zeearenden prefereren warm vlees of verse vis. Van de zoogdieren grijpt de zeearend sporadisch jonge bevers en muskusratten, terwijl ook een haas of reekalfje op het menu kunnen staan. Uitgevoerd nestonderzoek bracht aan het licht dat het aandeel van zoogdieren als voedsel in de broedtijd erg klein is, minder dan 10% van het totaal. Dit is in overeenstemming met de ervaringen in Denemarken en Duitsland en geldt

Eerste-KJ-vrouw links met duidelijk kleinere vader rechts, IJsseldelta, 28 oktober 2015.

Identificatie door ringen kan een welkome bevestiging vormen. Veel dieren en vogels worden in gevangenschap veel ouder dan in de vrije natuur. Dat geldt ook voor zeearenden die in gevangenschap een leeftijd van vijftig jaar kunnen bereiken. In de vrije natuur is rond de dertig jaar voor een zeearend al behoorlijk oud, de hoogste leeftijd in de nabijheid van Nederland bereikte een Duitse zeearendman. Hij werd op 25 maart 2016 dood bij een visvijver in de omgeving van Plön gevonden en was in het voorjaar van 1982 als nestjong geringd. Deze vierendertig jaar oude zeearend was voorjaar 2016 nog aan het nestelen geslagen. Na zijn overlijden broedde zijn vrouw nog enkele dagen voor ze er de brui aan gaf. Dit was een vogel die lang in het zelfde gebied leefde, dat als zijn broekzak kende en goed wist te benutten. De meeste zeearenden in het wild worden twintig à vijfentwintig jaar oud. Een wild leven kost veel energie, geeft risico's en is een slijtageslag door de seizoenen heen. Daardoor worden vogels en dieren in de vrije natuur minder oud dan in gevangenschap. (Bron: Bernd Struwe-Juhl & Volker Latendorf, Seeadlerschutzgruppe)

Typische eerste-KJ-zeearend met geheel donkerbruin kleed, donkere snavel en iris. Alle veren zijn van dezelfde generatie en vertonen nog geen sleet, ook zijn de lichte okselvlekken en de druppelvormige tekening op de borst goed te zien. De staart levert geen zekere leeftijdsindicatie. IJsseldelta, 29 september 2019.

Links: Zearend op karperjacht in het Harderbroek, kokmeeuwen en kluten achtervolgen. 22 juni 2016.

Midden: Pootafdrukken van zeearend bij prooi in de IJsseldelta.

Rechts: Man in de IJsseldelta met verse voorn. 16 augustus 2019.

mogelijk debet aan zijn. In Nederland vormt gevogelte het hoofdmenu. De duizenden grauwe ganzenpullen in de voorjaarsmaanden vormen voor de zeearenden in de Oostvaardersplassen een dankbare voedselbron. Daarnaast staan eenden, meerkoeten en kleinere jaarrond aanwezige vogelsoorten op het menu. Tijdens extreme droogte of strenge vorst gaan er in het ondiepe water van de Oostvaardersplassen veel grote karpers dood. Die kunnen tijdelijk voor grote zeearendenconcentraties zorgen zoals in nazomer 2019 toen er minstens tien onvolwassen exemplaren bij vogelhut de Schollevaar pleisterden. De gevangen vissoorten lopen in beide gebieden niet veel uit elkaar, het gaat om brasem, karper en voorns, met een enkele roofvis of paling. Bij de Duitsers bleek de meerkoet stapelvoedsel te zijn, ze maken meer dan de helft van de aangebrachte prooi soorten uit. Dit wordt aangevuld met ganzen, futen, eenden en meeuwen. De vele meren, kusten en plassen van Noord Duitsland zijn daar een ideale biotoop voor. Door het relatief gematigde zeeklimaat van zowel Nederland als Noord-Duitsland gaat in de winter de voorkeur van de zeearend uit naar vogels. Grote kadavers spelen ook in strenge winters slechts een bescheiden rol. In Denemarken geldt dat

Zeearend Jannie, geringd als WN13, met gps-zender op de rug in de Lepelaarplassen. 1 juli 2019.

geringde vogels komende jaren steeds groter. Behalve pootringen worden er in sommige gevallen 'vleugeltags' aangebracht. Deze van een speciale kleur en code voorziene kunststofflappen zijn aan de vleugel bevestigd en bieden de kans op aflezingen in de vlucht. In Schotland wordt deze methode bij zeearenden gebruikt, in Nederland niet. Wel vliegen er in ons land grauwe kiekendieven, bruine kiekendieven en ransuilen met *wingtags* rond.

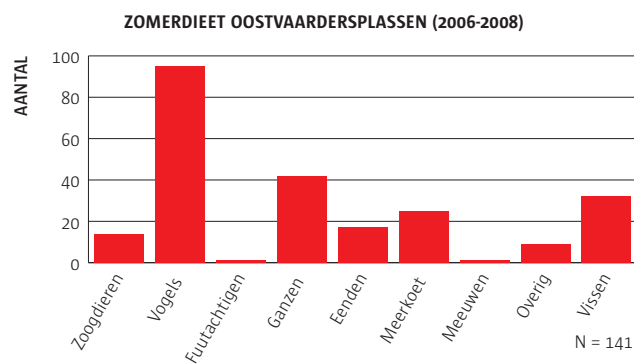
Zeearenden op de foto gezet met de cameraval

Een tegenwoordig veel gebruikt onderzoekshulpmiddel is de cameraval. Speciale camera's met bewegingsdetectie maken zodra er een vogel of dier in de nabijheid komt een foto of nemen korte videofilmjes op. Indien

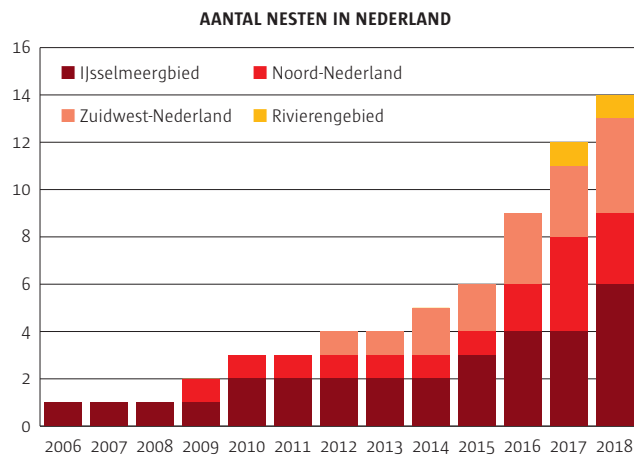
De in beeld gebrachte omzwervingen van de vier gezenderde zeearenden gedurende de maand augustus 2019. Vooral de vogels uit Flevoland hebben al een hoop vliegkilometers gemaakt en bezochten Noord-Duitsland. Ze zijn aan het rode en blauwe spoor te volgen, het gaat respectievelijk om de vogel uit de Lepelaarplassen (rood) en die uit Biddinghuizen (blauw). In het zuiden valt op dat de twee gezenderde zeearenden van Hellegatsplaten (oranje) en Dordtse Biesbosch (groen) in de buurt van het nest blijven. De arenden uit Flevoland waren in november in en rond de OVP actief. Bron: WZN.

Bron: Seeadlerschutzsite

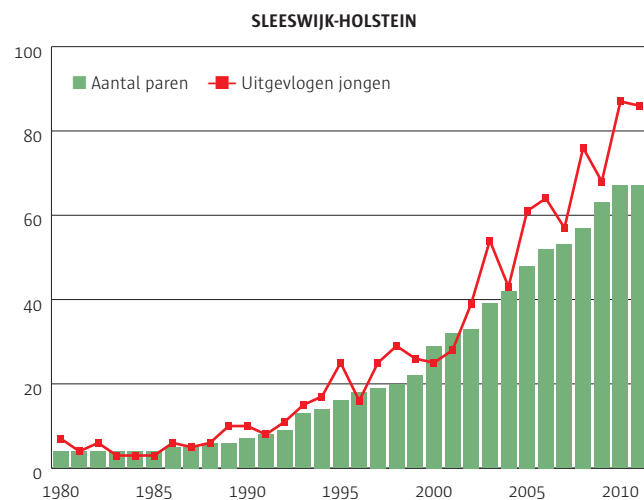
(De Roder & Bijlsma 2006, De Roder et al. 2008) gebaseerd op analyses van braakballen, zichtwaarnemingen van vangsten en prooiresten gevonden op nesten.

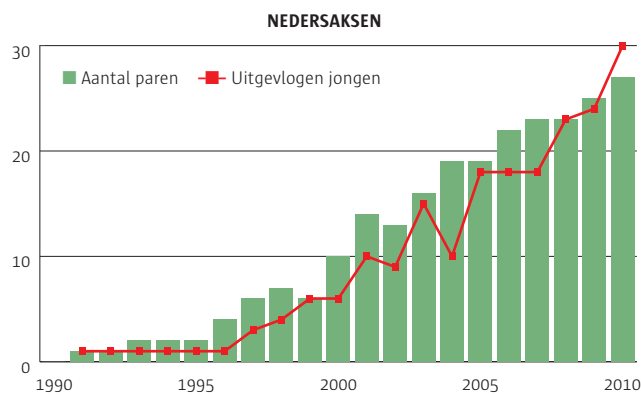
Opgaande lijn vanaf de vestiging in 2006 in twaalf jaar tijd.
Bron: WZN, 2019. *Limosa* 2019 nr. 92:3-15.

De vooruitzichten voor de Europese zeearendpopulaties zijn zeer gunstig

Gelukkig geniet de zeearend in heel Europa volledige bescherming en heeft lokale vervolging van de soort weinig invloed op de populaties. Die groeien bijna overal als kool op een wijze die veel mensen vijftig jaar geleden voor onmogelijk hadden gehouden. Anno 2019 tellen de recent weer opgestane populaties van Denemarken en Sleeswijk-Holstein meer dan honderd paar die goed reproduceren. In Denemarken werden tijdens een midwintertelling in januari 2017 door de Deense vogelbescherming (DOF) 395 zeearenden geteld samen met 14 steenarenden. Die laatste soort broedt ook alweer een tijdje op Jutland aan het Limfjord. Zelfs de Duitse deelstaat Nedersaksen, tegen de Nederlandse oostgrens, is gekoloniseerd door veertig paar. Terwijl Duitsland in totaal momenteel circa zevenhonderd paren huisvest en Polen zelfs vijftienhonderd paren. In die laatste twee landen is de tendens dat de vogels steeds zuidelijker en hoger gaan broeden (iets wat de nauw verwante *bald eagle* in Amerika overigens al langere tijd doet). De grootste populatie bevindt zich nog steeds langs de Noorse westkust waar ongeveer tweeduizend paren nestelen. Tellen we de verschillende Europese zeearendpopulaties bij elkaar op dan zal die anno 2019 zeker de vijfduizend paren overschrijden. Dat is zonder Europees Rusland gerekend waar ook nog enkele duizenden paren nestelen. Duidelijk is dat het goed gaat met de soort, er is een populatiebrede groei waarbij verlaten broedgebieden succesvol worden herbezet. Wel blijft de zeearend als toppredator altijd gevoelig voor milieurampen die vooral in Oost-Europa een potentieel risico vormen. In Frankrijk is het eerste broedpaar in de Champagne genoteerd, net als in Nederland in een gebied waar ze al lange tijd kwamen overwinteren. In Nederland staat de teller in 2019

Sterke opgaande trend in Sleeswijk-Holstein.
Bron: Projektgruppe Seeadlerschutz.

Groei in Nedersaksen van nul naar dertig paar in twintig jaar.
Bron: Seeadlerschutz Niedersachsens.

om je telelens of telescoop te ondersteunen, voor statieven zitten de bankjes vaak erg in de weg. Daarbij hebben schuilhutten maar beperkte kijksleuven waardoor het moeilijk is met lange lenzen te manoeuvreren. Ook zul je bij van dichtbij langsvliegende zeearenden op je knieën moeten gaan zitten om ze met je lange lens goed in beeld te houden. Kleine privéhutten of tentjes zijn een andere optie, natuurlijk alleen indien je toestemming van de beheerder of eigenaar hebt. Hoewel onvolwassen zeearenden wel eens van uitgelegd aas

komen eten vereist deze werkwijze een groot optimisme gekoppeld aan veel tijd en doorzettingsvermogen. Nederland kent een heel netwerk van privéhutten van waaruit onder andere havik en buizerd zich met behulp van aas goed laten fotograferen, maar zeearenden worden daar nauwelijks gefotografeerd. Een derde mogelijkheid is om zeearenden, net zoals in het buitenland gebeurt, vanuit de boot te observeren in hun leefgebied. Vanuit openbaar vaarwater in het Lauwersmeer, de IJsseldelta of de Biesbosch kun je met geluk en

Boven: eerste-KJ-zeearenden boven het Ketelmeer, jonge vogels trekken vaak met elkaar op. 22 augustus 2019.

Onder: Zeearendfotografie met grote lenzen vanuit een grote en een kleine boot. IJsseldelta, zomer 2019.

Het kijkgat van de vogelhut is te klein, 2016.

geduld zeearenden vanaf het water vaak mooi bekijken en fotograferen. Het beste werkt het door op een strategisch punt, met uitzicht rondom, in een middelgrote boot voor anker te gaan. Het liefst zichtbaar voor de arenden bij een plek waar ze graag pleisteren en jagen. Ga je met kleine bootjes langs het riet scharrelen of de ondiepe oevers afvaren dan wekt dat onrust bij de vogels. Dat versturende effect treedt op bij varende hengelaars en fotografen. Bovendien bieden kleine bootjes weinig beschutting en zijn ze gevoelig voor regen, wind en golven. Dit is gebaseerd op jarenlange observaties in de IJsseldelta waar we

in 2019 met een motorsailor van tien meter veel betere resultaten boekten dan de jaren daarvoor met de veel kleinere open sloep. Zeearenden houden van lange zichtlijnen, de zeearendfotograaf profiteert daar ook van!

Zeearendfotografie in het buitenland: boten, hutten en observatieplaatsen

Hoewel je tegenwoordig in Nederland uitstekend zeearenden kunt fotograferen lokt het buitenland nog steeds vele natuurfotografen. Logisch want wat is er leuker dan een weekje in een speciale hut met tientallen arenden voor je neus te zitten of vanuit een boot vogels op een uitgegooide vis te zien duiken. In Polen bieden de hutten van Marcin Nawrocki bij Kutno vooral in het winterhalfjaar uitstekende fotografiekansen. Zowel fotografen als zeearenden moeten hier vanwege de drukte soms een nummertje trekken om aan de beurt te komen. Tientallen zeearenden bezoeken Marcins hutten bij Kutno om van het regelmatig uitgelegde aas te profiteren, zoals gebruikelijk op voederplaatsen gaat het vooral om onvolwassen vogels. De bijvangst kan hier,

naast de gebruikelijke raven en vossen, uit steenarend en vale gier bestaan. Kutno ligt centraal in Polen tussen hoofdstad Warschau en Poznan, op een ruime 1000 kilometer van Nederland. Info: www.polandwildlife.com. In de Poolse Oderdelta, net over de grens boven Berlijn bestaat de mogelijkheid om met lokale vissers zeearenden te fotograferen. Er broeden in de omgeving van het dorp Stepnica circa vijftientig zeearendparen terwijl daar in het winterhalfjaar nog tientallen arenden vanuit de Oostzeelanden bij komen. Ze worden aangelokt door de grote groepen overwinterende watervogels die, vanwege het relatief milde zeeklimaat, de Oderdelta 's winters bezoeken. In het zomerhalfjaar profiteren de lokale zeearenden van bijvangst die de vissers van Stepnica overboord gooien. Het gaat om witvis zoals voorns en blei die ze bij de staandwandvisserij op snoekbaars in de netten vangen. Een paar vissers zoals Janusz Gancarczyk hebben een officiële vergunning om met zeearendliefhebbers het water op te gaan. Sinds enige tijd heeft hij een speciale mede door de EU gefinancierde sloep die uitstekende fotogramogelijkheden geeft. Het aardige van de zeearendtochten vanuit Stepnica

is dat je tientallen arenden tegenkomt van alle leeftijden. Je kunt vanuit de boot vaak ook mooie onderlinge interactie bekijken tussen bijvoorbeeld jonge en oude vogels. Soms komen de arenden in de Oderdelta heel snel maar garanties worden niet gegeven. Wel heb je hier een paar exemplaren die zich met vis soms van verrassend korte afstand laten benaderen. Beste maanden zijn vanwege weer en hoeveelheid aanwezige arenden april, september en oktober. Tochten met Janusz zijn op internet te vinden onder de naam 'Janusz Fotelowy'. In het oostelijk deel van Duitsland boven Berlijn kun je in het Müritz Nationaal Park zowel vis- als zeearend goed observeren. Het is een mooi merengebied met kleinschalige akkers, velden en bossen. Bij het aan de oostzijde gelegen Boekermühle zijn bij het oude visvijvercomplex speciale uitkijkpunten waar beide soorten in het voorjaar en de zomer komen jagen en rusten. Langs de weg tussen Speck en Federow tref je de beroemde visarendennesten in de hoogspanningsmasten. Andere leuke soorten van het Müritz zijn de kraanvogel, grauwe klauwier en zowel rode als zwarte wouw. Eveneens in oostelijk Duitsland opereert Fred

Midden: Zeearendfotografie uit de boot in de Poolse Oderdelta, 24 september 2014.

Rechts: Volwassen zeearend vliegt over de boot in de Oderdelta bij Stepnica, 13 maart 2007.

Ook zonder kop kan een vis grijpende zeearend een mooie plaat opleveren. Oderdelta, 2 oktober 2018.

achtergrond als tegen de lucht goed belicht. Als je de sluitertijd onder je duim houdt kun je daar nog mee omhoog of omlaag als de belichting daar aanleiding toe geeft. Een onvolwassen zeearend is donkerder dan een adult, dat scheelt gauw een stop in belichting. De veel gebruikte methode om de automaat te compenseren met één of twee stops geeft minder resultaat. Een op die wijze goed belichte zeearend in de lucht zal eenmaal voor een donkere achtergrond

de mist in gaan door overbelichting en omgekeerd. De autofocus gaat uiteraard op AFC waarbij de limiter vanaf oneindig beperkt wordt tot bijvoorbeeld 8 of 10 meter. Dat bekort het scherpsteltraject en versnelt een juiste focus. Aannee daarbij is dat de zeearend niet dichterbij dan 8 à 10 meter bij de boot komt. De scherpstellimieten verschillen van merk tot merk en zijn meestal met een schuifje op de zijkant van de lens in te stellen. En last but not least: oefening baart

kunst en een goede voorbereiding is het halve werk. Bruikbare oefenobjecten zijn landende vliegtuigen op Schiphol, neem bijvoorbeeld de Polderbaan bij Vijfhuizen. Elk type vliegtuig heeft zijn eigen daaltraject, belettering en kleur: ideaal om je skills mee aan te scherpen. En er zijn op vliegtuigspotplaatsen vaak medefotografen die deze tak van sport goed beheersen en advies kunnen geven. De echte diehards gaan naar vliegbasis Leeuwarden waar in het

voorjaar gedurende een week de NAVO oefent met honderden verschillende straaljagers. Deze oefening heet heel toepasselijk Frisian Flag en is ideaal als voorbereiding op een zeearenden-vaartocht. Veel vogelfotografen blijken overigens ook enthousiast vliegtuigfotograaf, op Facebook tref je verschillende voorbeelden daarvan aan.